

**AGROSANOAT MAJMUASINI HUDUDIIY JIHATDAN MUTANOSIB
RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI
(Namangan viloyati kesimida)**

Bobur Normatov Muydinjonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
huzuridagi “O‘zbekistonning iqtisodiy
rivojlanishi muammolari va Ilmiy asoslari”
ITM mustqail izlanuvchisi
Ilmiy rahbar: **I.f.d., prof. A.S.Usmanov**

Abstrakt

Maqolada Namangan viloyati agrosanoat majmuasining hozirgi holati va ko‘rsatkichlari tahlili va darajasi qisman ko‘rib chiqiladi. Sanoat rivojiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlandi. Agrosanoat majmuasini mutanosib rivojlantirish istiqbollari va ta’sir mexanizmlari ochib berilgan. mualliflar agrosanoat kompleksining mutanosib rivojlanishining mintaqaning iqtisodiy tarkibiy qismiga ijobiy ta’sirini tavsiflaydi va dalillarni keltiradi. Shuningdek, hudud uchun bartaraf etishi zarur bo‘lgan kamchiliklarga takliflar berishga harakat qilinadi.

1. Kirish

Mamlakat agrosanoat majmuasining asosiy maqsadi – aholini sifatli oziq-ovqat va xalq iste’moli tovarlari bilan talab darajasida ta’minlashdir. Bu masala ulkan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, uning talab darajasida hal etilishi aholi turmush darajasini yuksaltiradi, ularni farovon yashashini ta’minlaydi. Shuning uchun ham bu masalaga Respublika hukumati tomonidan alohida e’tirbor berilmoqda, ya’ni agrosanoat majmuasiga kiruvchi barcha tarmoqlarni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan chora tadbirlar ishlab chiqilib, ularni hayotga bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Zamonaviy infratuzilma va yuqori texnologiyalarga ega agrosanoat birlashmalar shaklidagi kooperatsiya tizimining paydo bo‘lishi va rivojlanishi O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Agrosanoat birlashmalashtirish agrar tarmoqning jadal rivojlanishini ta’minlashda yangi ufqlarni ochadi, “daladan to iste’molchigacha” butun ishlab chiqarish zanjirlarini shakllantiradi va mahsulot eksportini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Hozirgi vaqtda agrosanoat majmuasini agrosanoat birlashmalashtirishning yuqori samaradorligi tufayli bu jarayon nafaqat paxtachilik va mo'ynachilik, balki qishloq xo'jaligi majmuasining boshqa tarmoqlari, jumladan, ipakchilikka ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda ushbu tarmoqning mavjud salohiyatidan to'liq foydalanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish va ishlab chiqarish rentabelligini oshirish orqali uni qayta tiklash va rivojlantirish bo'yicha qator kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ishlab chiqarish birliklarining yagona tizimga integratsiyalashuvi bevosita va bilvosita barcha xarajatlarni kuzatish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, ularni optimallashtirish imkonini beradi, bu esa agrosanoat birlashmaning agrar tarmoq xo'jalik yurituvchi subyekti sifatida iqtisodiy salohiyati va raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Agrosanoatning yakuniy o'ziga xos xususiyati - xom ashyo miqdori va sifatining o'zgaruvchanligi. Ob-havoning o'zgarishi sababi kasallikdan ekinlar yoki chorva mollariga zarar yetkazilishi agrosanoat iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Shuningek, sifat turlicha bo'ladi, chunki xom ashyoni standartlashtirish, garchi hayvon va o'simlik genetikasida yutuqlar bo'lgan bo'lsa ham (bu boshqa ishlab chiqarish tarmoqlarida qo'llaniladigan standart materiallar uchun keng ko'lamli spetsifikatsiyalardan keskin farq qiladi). Ushbu o'zgarishlar agrosanoat zavodining ishlab chiqarishni rejalashtirish va sifat nazorati operatsiyalariga qo'shimcha bosim o'tkazadi.

O'rganiladigan tahlillar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini agrosanoat birlashmalashtirish agrar tarmoqdagi tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy salohiyatini oshirishning samarali yo'li ekanligini ko'rsatdi. Agrosanoat birlashmalarni tashkil etishdan maqsad sanoat bazasini yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatdan kompleks foydalanish, hududning oziq-ovqat tarmog'ining raqobatdosh ustunligi va unumdorligiga erishishdan iborat.

Bugungi tahlil maqolamizda ham mamlakatning yirik viloyatlaridan biri bo'lgan Namangan viloyati Vodiyning qishloq xo'jaligi zonasi bo'lib, bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining turli shakllari mavjud bo'lgan mintaqaning asosiy bo'ginlaridan biridir. Ijtimoiy yo'naltirilgan sanoat tarmoqlari yengil va oziq-ovqat sanoati bilan ifodalanadi. Namangan janubida uchta ichki mintaqaviy iqtisodiy rayonlarni ajratish mumkin – To'raqo'rg'on, Chust va Pop tumanlari. Bu hududlarda yuqori unumdorlik potentsialiga ega bo'lgan tuproqlarning katta zaxirasi va etarlicha mo'tadil iqlim sharoiti don, kartoshka, sabzavot, dag'al va suvli ozuqa etishtirishga imkon beradi. Bu

yerda qoramol, cho‘chqa, echki, ot, parranda boqilishi uchun zaruriy imkoniyatlarga ega hududlar hisoblanadi.

Namangan viloyatida qishloq xo‘jaligining mutanosib rivojlanishi yuqori sifatli mahsulotlarga, qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirishga, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotishni ta‘minlashga, uni mavsumiy saqlash uchun shart-sharoit yaratish orqali uning tovarlanuvchanligini oshirishga qaratilgan samarali raqobatbardosh vertikal integratsiyalashgan agrosanoat agrosanoat birlashmaini yaratishga qaratilgan. O‘rganilayotgan hududda bunday qishloq xo‘jaligi vektor yo‘nalishini yaratish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud.

Tadqiqotning asosiy manbasi:

- Hududda qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolarni aniqlash;
- Qishloq xo‘jaligini mutanosib rivojlantirishning asosiy istiqbollari va harakat mexanizmlarini aniqlash;
- Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotishning potentsial bozorlarini aniqlash.

Viloyat agrosanoatining o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular asosan nisbatan kichik miqyosda ishlaydi, ular keng tarqalgan, massiv va alohida tarqoq resurslar bilan birga, ularni samarali tashkil etish va viloyatlararo integratsiya qilish uchun o‘ziga xos muammolarga olib keladi. Amalda hozirgacha agrosanoat institutlari madaniy va strukturaviy yondashuvlar orqali tashkil etilgan. Madaniy yondashuv - bu turli manfaatlar ustidan munosabatlarni o‘rnatishga bo‘lgan ehtiyoj va qiziqishdan keyin o‘z-o‘zidan rivojlanadigan institutni mustaqil ravishda tashkil etish jarayoni. Ushbu yondashuv odatda pastdan yuqoriga ko‘tariladi va o‘sib boradi, strukturaviy yondashuv esa ma‘lum institutlarning manfaatlariga yoki ma‘lum dasturlarni amalga oshirishga asoslangan yondashuvdir. Umuman olganda, bu yondashuv hukumatning ma‘lum bir rivojlanish dasturi yordamida shakllanadi.

O‘rganishlarga ko‘ra, hozirgacha hokimliklar jamiyatda rivojlanayotgan muayyan qadriyatlar va me‘yorlardan tabiiy ravishda kelib chiqadigan institutsional rivojlanishga kamroq e‘tibor qaratmoqda. Bundan tashqari, ba‘zida ular tomonidan yillar davomida foydasi sezilib kelinayotgan mavjud institutlar bir xillik va oson nazorat qilish maqsadida yangi tizim tomonidan olib tashlanadi va o‘zgartiriladi. Shunga qaramay, haqiqat shundaki, yangi agrosanoatga ixtisoslashgan bizneslar ba‘zida eskicha yondashuvlar tufayli to‘liq optimal va to‘g‘ri amalga oshirilmaydi. Boshqa tomondan, rivojlanayotgan agrobizneslar kamdan-kam hollarda o‘rganiladi yoki rivojlantiriladigan

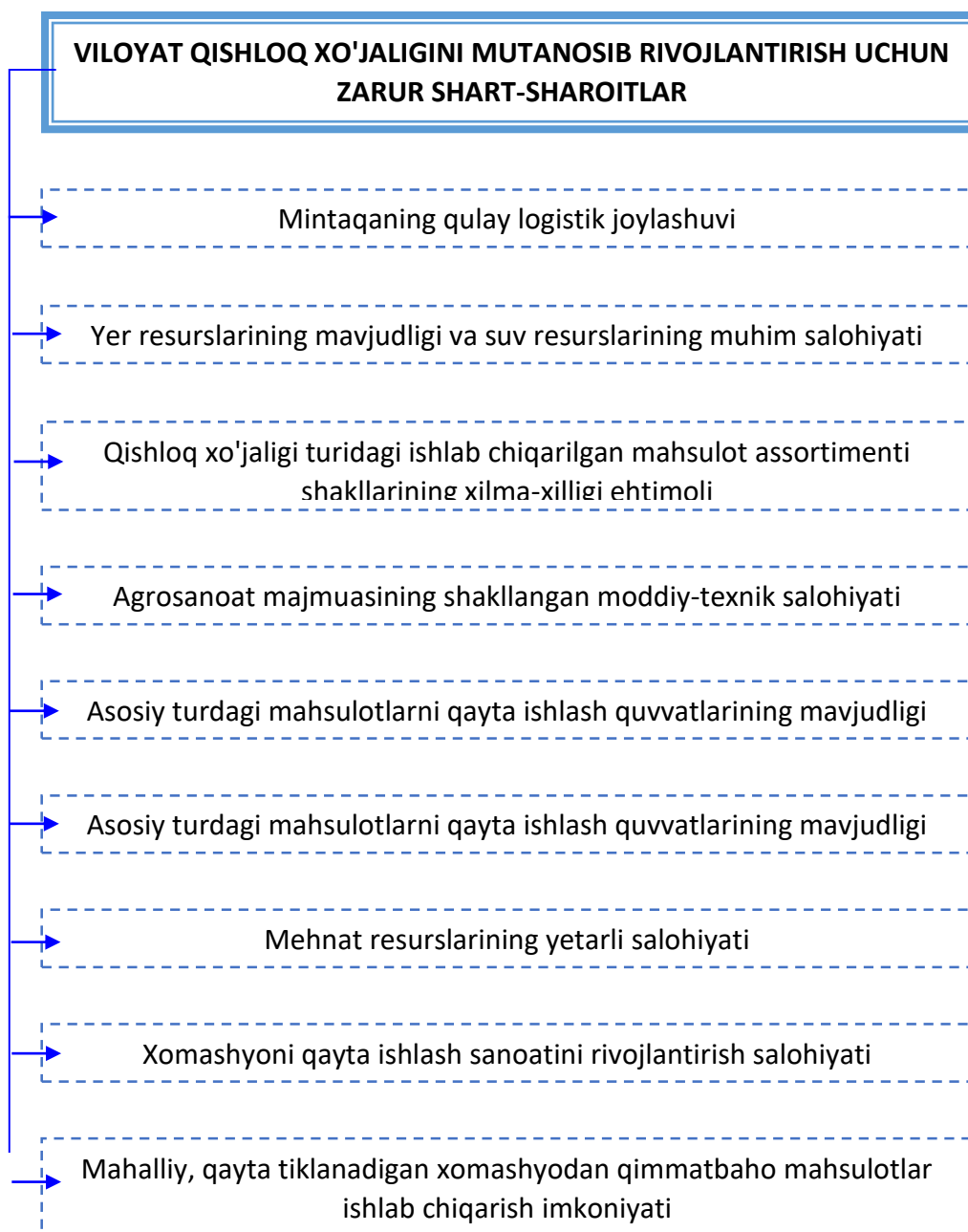
va takomillashtiriladigan ijtimoiy aktiv sifatida faoliyat yurituvchi kirish yo'llari sifatida o'rnatiladi.

Viloyat agrosanoat majmuasi 65 ga yaqin tarmoq va kichik tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Eng istiqbolli yo'nalishlar bo'yicha chora-tadbirlarni konkretlashtirish va hududiy ixtisoslashuvni kuchaytirish uchun agrosanoat majmuasining tarmoqlari va quyi tarmoqlarini batafsil tahlil qilish asosida 15 ta istiqbolli raqobatbardosh tarmoq (g'alla va chuqur qayta ishlash mahsulotlari ishlab chiqarish, eksport qilish, go'sht va go'sht mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport qilish, parrandachilik, sut mahsulotlari yetishtirish va qayta ishlash, meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish va qayta ishlash) tanlab olindi. Bu yo'nalishlarga berilgan imkoniyatlar, sharoit va eksport uchun tashkil etilgan koridorlar bo'yicha ochiq manbalar tahlil qilishga harakat qilindi¹.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning umumiy ekin maydoni – 185 811 gektar bo'lib, paxta va g'alla ekinlari viloyat ekin maydonlarining 70% ko'pini tashkil etadi. Oxirgi yillarda mineral o'g'itlarning kamayishi va qishloq xo'jaligi texnikalari parkining kamayishi don ekinlarini yig'ish va hosildorlikning kamayishiga olib keldi. Sut va sut-go'shtli chorvachilik, birinchidan, shahar chetidagi qishloqlarda, iste'molchiga, ikkinchidan, qishloqlarda shirali yashil yem yetishtirilib, sut mahsuldorligi oshishiga xizmat qilmoqda. Chorvachilik tarmog'idagi asosiy vazifa – mahsulot hajmi va sifati bo'yicha mamlakatimiz aholisiga, oziq-ovqat me'yorlariga mos va arzon narxlarda ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratish, uni ishlab chiqarish rentabelligini ham, aholining ko'pchilik qismi daromadlariga mutanosibligini ta'minlashdan iborat. Agar avvallari deyarli har qanday narxda imkon qadar ko'proq mahsulot olish asosiy vazifa bo'lgan bo'lsa, endi sanoatning raqobatbardoshligi va zararsizligi asosiy mezon bo'ldi. So'nggi yillarda qoramollar sonining qisqarishi chorvachilik tarmog'ining qisqarganidan dalolat bermaydi. Chorva mollarini, shu jumladan sigirlarni yo'q qilish hayvonlarning mahsuldorligi past bo'lgan va chorvachilikdan zarar ko'radigan qishloq xo'jaligi korxonalarida sodir bo'ladi. Shu bois chorvachilikda o'n yilliklar davomida to'plangan mahalliy va xorijiy naslchilik resurslaridan foydalangan holda yuqori mahsuldor sut chorva mollarini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tadqiqot ob'ekti sifatida biz mintaqa hududining yuqorida ta'kidlangan tumanlari qismini 1-sxema orqali ko'rib chiqamiz.

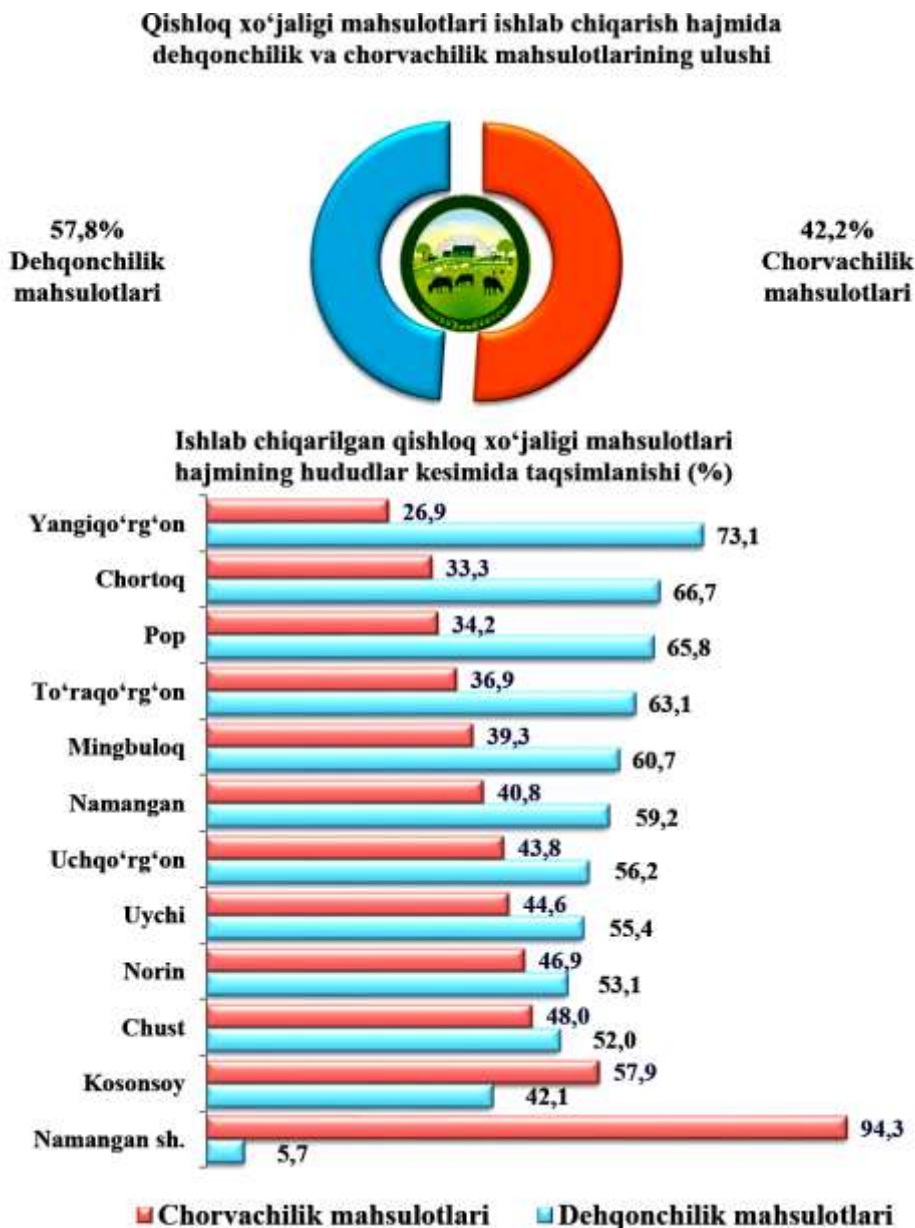
1

1-sxema : Viloyat qishloq xo'jaligini mutanosib rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar

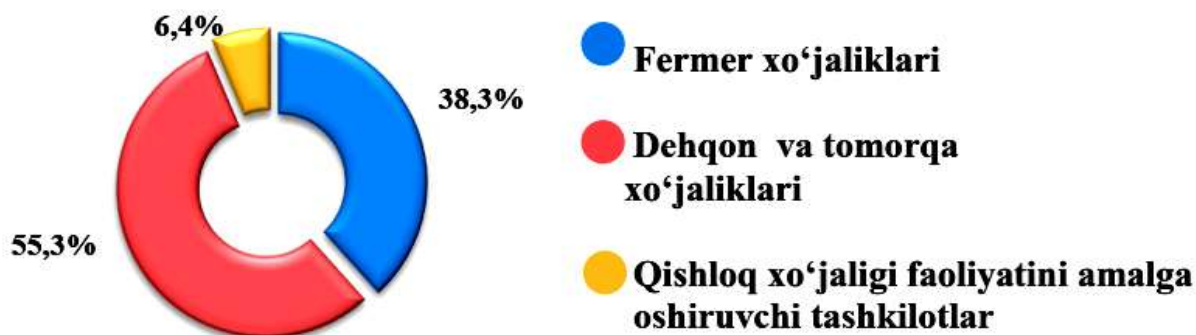
4. O'rganilgan natija va tahlillar

Namangan viloyatida qishloq xo'jaligi tahlillariga ko'ra, 2024-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 32 630,9 mlrd. so'mni yoki 2023- yilning mos davriga nisbatan 104,3% ni, shu jumladan, dehqonchilik mahsulotlari–18 872,7 mlrd. so'mni (104,3 %), chorvachilik mahsulotlari – 13 758,2 mlrd. so'mni (104,2 %) tashkil qildi².

² <https://www.namstat.uz/files/333/Chorak-natijalar-2024-yanvar-dekabr/3784/Qishloq-xo-jaligi.pdf>

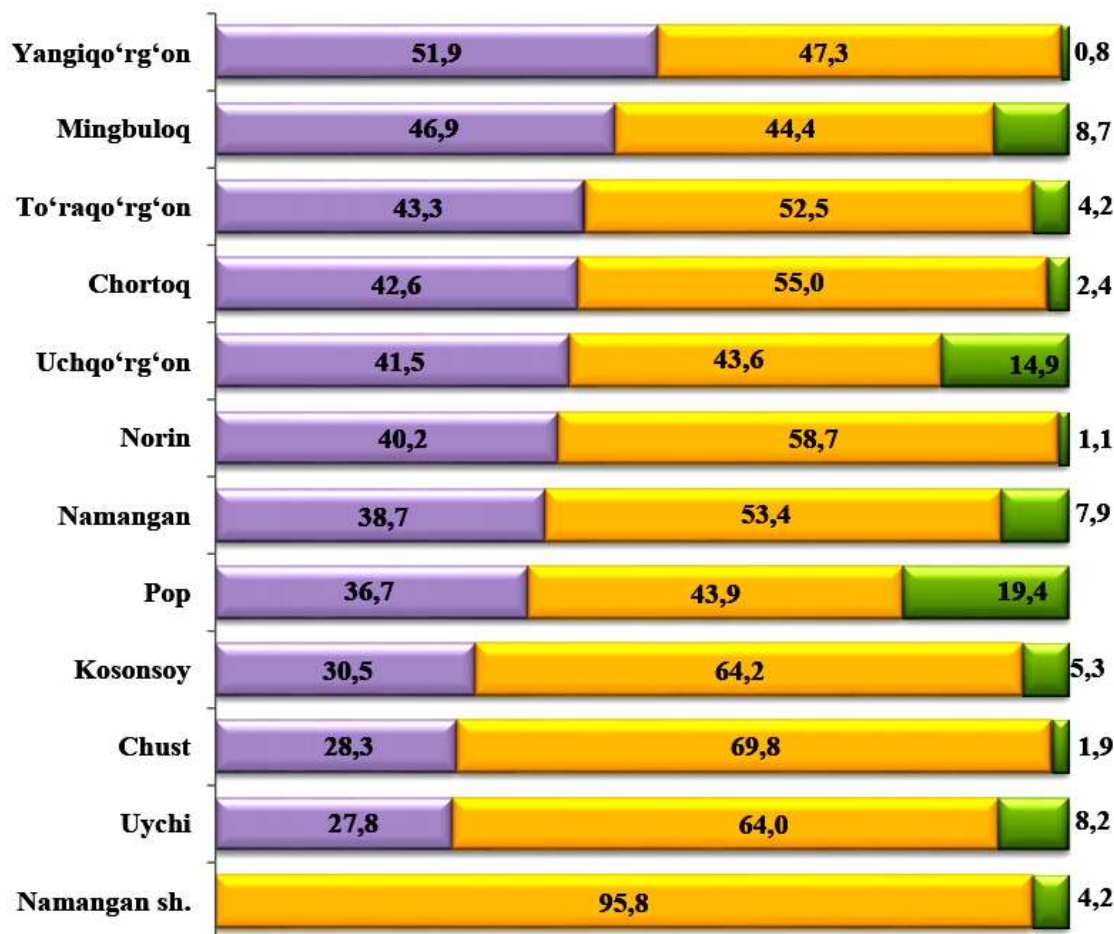
Yuqoridagi grafikdan ko'rish mumkinki, viloyatning barcha tumanlarida Dehqonchilik mahsulotlari yuqori fiz ko'rsatkichlarga ega ekani shu hududda qishloq xo'jaligi va shu soha yo'nalishi ancha rivojlangan. Aynan shu yo'nalishda faoliyat yuritayotgan fermer, dehqon va boshqa yo'nalishlar u;ushini ham quyidagi diagramma orqali ko'rishimiz mumkin boladi.

Xo'jalik toifalari bo'yicha tahlillar, qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 55,3% - dehqon va tomorqa xo'jaliklariga, 38,3 % fermer xo'jaliklariga, 6,4% qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarga to'g'ri kelishini ko'rsatmoqda.

Ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hududlar bo'yicha xo'jalik toifalari kesimida taqsimlanishi (%)³

³ <https://review.uz/uz/post/namangan-viloyatining-qishloq-xo'jaligi-mahsulotlari-tahlili>

■ Fermer xo'jaliklari

■ Dehqon va tomorqa xo'jaliklari

■ Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar

O'rganilayotgan hududlar agrosanoat majmuasining hududiy jihatdan istiqbolli va afzalliklariga qaramay, soha rivojiga to'sqinlik qilayotgan muayyan muammolar mavjud ekanini ko'rish mumkin. Quyidagi 2-sxemada bu kamchiliklarni aniqlab olishimiz hamda batafsil ko'rib chiqishimiz mumkin bo'ladi.

VILOYAT HUUDLARIDA YECHILISHI KERAK BO'LGAN MUAMMOLAR

Davlat yordamisiz qishloq xo'jaligining	Naslchilik chorvachiligining past rivojlanganligi	Ilmiy ishlanmalarni chuqurlashtirish va kengaytirish hamda
---	---	--

nisbatan past iqtisodiy
samaradorligi

ularni iqtisodiyotning
agrar sektoriga joriy
etish darajasi pastligi

2-sxema : Yechilishi kerak bo'lgan muammolar

Shuningdek, viloyatning rivojlanishi mintaqaning qishloq xo'jaligiga investitsiyalar hajmining sezilarli darajada oshishi, shuningdek, mintaqaning janubiy qismida investitsiya resurslarining kontsentratsiyasi bilan birga kelishini aniqlashimiz mumkin. So'nggi yillarda viloyat tumanlarida chorvachilikni rivojlantirish, kompleksini qurish bo'yicha keng ko'lamli loyihani amalga oshirish rejalashtirilgan bo'lsada haligacha aniq maqsadli ishlar qilinmagani tumanlarida parrandachilik, go'sht va tuxum sanoati oqsayotganini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Bu orqali iqtisodiyotni rivojlantirish qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, etishtirish va sotish orqali oziq-ovqat sanoati yo'nalishida asosida kengayadi. Bu orqali oziq-ovqat sanoati mahsulotlarni, xususan, sut mahsulotlari, go'sht, baliqlarni kompleks va chuqur qayta ishlashni ta'minlaydigan yangi qayta ishlash korxonalarini modernizatsiya qilish va takomillashtirishga yo'naltiriladi. Viloyatning shimoliy hududlari va yaqin atrofdagi hududlarni ichki bozorlar bilan ta'minlashga yo'naltirilishi rejalashtirilgan hududning birlamchi ehtiyojlarini hisobga olish kerak.

Qishloq xo'jaligining mutanosib rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi bir qator holatlar mavjud:

- Ishlab chiqarish quvvatlarining chuqur eskirishi;
- Fermer xo'jaliklarining kreditga layoqatliligi;
- Eskirgan ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish uchun manbalarning etishmasligi;
- Boshqaruv xodimlarining etishmasligi.
- Yangi navlar, duragaylarning yo'qligi;

Tarkibiylashtirilmagan soliq qonunchiligi bazasidagi kamchiliklar:

- Maqsadli sarmoyaviy imtiyozlar, mexanizmlarning yo'qligi;
- Oziq-ovqat importining demping narxlariga ta'siri.
- Moddiy manfaatdorlik;
- Innovatsion raqamli texnologiyalarning etishmasligi;

- Foydaliroq savdo kanallarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmasligi.

3. Muhokama va harakat mexanizmlari.

Ushbu tadqiqotni o'rganish natijasida qishloq xo'jaligini yanada kengaytirish bo'yicha harakat mexanizmlari shakllantirish mumkin, ularni esa 3-sxemada batafsil aks ettirilgan.

QISHLOQ XO'JALIGINI MUTANOSIB RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA HARAKAT MEXANIZMLARI

Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish, quyidagilar tufayli:

- Dehqonchilik va chorvachilik tizimini malakali boshqarish;
- Resurslarni tejoychi va energiya tejaydigan texnologiyalar;
- Innovatsion uskunalar;
- Ekologik mahsulotlarni markalash.

Yopiq ishlab chiqarishni joriy etish;

Texnik va texnologik resurslarni innovatsion rivojlantirish:

- Sanoat texnik parkini yangilash;
- Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha texnologik qayta jihozlash;
- Sanoat tuzilmasi va xizmat ko'rsatishni takomillashtirish;
- Tajribali xodimlarni jalb qilish.

Kichik biznesni rivojlantirish:

- Tadbirkorlarni (fermerlarni) davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash;
- Yer fondidan eng samarali foydalanish;
- Qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanuvchi vakillar uchun imtiyozli kredit resurslaridan foydalanish imkoniyati

Qishloq xo'jaligining sharoitlarini yaxshilash:

- Maxsus tarmoqqa tegishli kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash;
- Yosh mutaxassislarning qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshirishga qiziqishi.

Sabzavotchilik va kartoshkachilik sanoatini rivojlantirish

Naslchilik va naslli chorvachilikni takomillashtirish:

- Maxsus xizmatlarda olingan yagona raqamlarni berish;
- Namangan viloyatining sut fermalari negizida naslchilik ishlarining axborot tizimini yaratish;
- Sut mahsulotlari sifati va nazorati bo'yicha laboratoriya hamda genomni o'rganish laboratoriyasini yaratish va faoliyat yuritish;

Meliorativ tizimlar qurish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash orqali sanoatni zarur infratuzilma bilan jihozlash

G'alla yetishtirishga asoslangan biotexnologiyalardan foydalangan holda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha yangi loyihalarni tayyorlash.

3-sxema : Qishloq xo'jaligini mutanosib rivojlantirish istiqbollari va harakat mexanizmlari.

5. Xulosa va takliflar

MUVOZANATLI QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQARISHINI RIVOJLANTIRISH VEKTORLARI.

Hududning ichki ehtiyojlarini ta'minlash;

Aholini ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash;

Dehqon va fermer xo'jaliklari ulushi oshishiga sharoit yaratib berish;

Sohalar bo'yicha kichik agrobiznes korxonalarini tashkil etishga ko'maklashish;

Kichik biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish;

Zamonaviy va ilg'or ishlab chiqarish quvvatlarini joriy etish;

Sanoatni innovatsion, raqamli moddiy-texnik vositalar bilan jihozlash.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi, ularning yuqori qarz yuki tufayli raqamli texnologiyalarni joriy etish qimmat va noma'qbul taqsimotga ega. Biroq, innovatsiyalar tarqalishi va joriy etilishi bilan ularning narxi pasayadi.

O'zbekiston Respublikasi agrosanoat majmui va qishloq xo'jaligida raqamlashtirish tizimini rivojlantirish chora-tadbirlarini amalga oshirishda raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish va ularga xizmat ko'rsatishni mahalliyashtirish dolzarb masaladir. Chunki, import mahsulotlariga qaramlikni oshishi o'zi mohiyatan tashqi omillarga ta'sirchan sohani yanada boshqarishni qiyinlashtirishi va oxirgi mahsulotlar tannarxini oshirib yuborishi mumkin. Shuning uchun IT – sohasini rivojlantirish, investitsiyalar jalb etish, oliy ta'lim muassalarini texnik mukammal jihozlash, turli subsidiyalar bilan qo'llab – quvvatlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Ilmiy tadqiqot tashkilotlari va agrar tashkilotlar integratsiyasini kuchaytirish o'ta muhim hisoblanadi.

Umuman olganda respublikamizda samarali innovatsion tizimni shakllantirishning

ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat: Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarni innovatsion faoliyatini tashkil etish bo'yicha aniq va sodda huquqiy bazasini shakllantirish; qishloq xo'jaligida innovatsion faoliyatni rag'batlantirish bo'yicha dastur ishlab chiqish va maqsadli moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish; ilmiy – tadqiqot markazlari, insitutlar va h.klar bilan ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida a'loqalarni kuchaytirish, ilmiy tashkilotlar filiallarini qishloq xo'jaligi hududlarida tashkil etish, laboratoriya va zarur jihozlar bilan ta'minlash; qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni yangi usul, navlarini joriy qilish bo'yicha aniq bir ma'sul tashkilotni tayinlash va moliyalashtirish manbalarini aniqlash; qishloq hududlariga chet el investitsiyalarini jalb etish, infratuzilmani yaxshilash talab etiladi.